

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ В ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ (ОКРЕМІ АСПЕКТИ)

Менджул М.В.,

*к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ
«Ужгородський національний університет»*

Принципи сімейного права лежать в основі та визначають напрями розвитку правового регулювання сімейних відносин. Незважаючи на важливість принципів сімейного права, предметом ґрунтовних наукових досліджень переважно є загальнотеоретичні положення про принципи права (досліджували Богініч О.Л.¹, Колодій А.М.², Погребняк С.П.³, Рабінович С.П., Панкевич О.З.⁴ та ін.). Окремі проблеми принципів сімейного права в Україні висвітлено в наукових працях Чернеги В.М.⁵ та Явор О.А.⁶. Таким чином, питання дослідження принципів сімейного права залишається відкритим, з огляду на відсутніх єдиних наукових підходів до розуміння їх суті та динамічність розвитку сімейних відноси.

Ми зупинимося на окремих аспектах розуміння принципу справедливості як регулятора сімейних відносин в Україні. Сімейним кодексом України було визначено, що регулювання сімейних відносин здійснюється на засадах справедливості, який однозначно є принципом природного права, що має оціночний характер.

Застосування принципу справедливості було досить поширеним ще в римському праві. Бабич І.Г. відзначає, що принцип справедливості

¹ Богініч О. Л. Принципи права: окремі онтологічні, гносеологічні та аксіологічні проблеми / Богініч О. Л. // Альманах права. — 2012. — Вип. 3. — С. 114-117.

² Колодій А. М. Принципи права України: [монографія] / А. М. Колодій. - К.: Юрінком Інтер, 1998. - 208 с.

³ Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): [монографія] / С. П. Погребняк. — Х.: Право, 2008. — 240 с.

⁴ Рабінович С.П., Панкевич О.З. Принципи рівності й недискримінації в конституційному правосудді України / С.П. Рабінович, О.З. Панкевич О.З. // Право і громадянське суспільство. - 2014.- № 1. - С. 147- 170.

⁵ Чернега В. М. Морально-правові принципи в сімейному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / В. М. Чернега, - К., 2015. - 20 с.

⁶ Явор О.А. Загальні засади регулювання сімейних відносин :традиційний та сучасний підходи / О.А. Явор // Вісник Академії адвокатури України. - 2012. - № 3 (25). - С. 258 - 261.

у римському приватному праві використовувався для правильного, відповідного властивостям самого права, розуміння норм позитивного права. Категорія „справедливість” набула значення „justitia”, а в ході конкретизації принципу справедливості з’являється категорія „aequitas” (рівність).¹

Справедливість, на думку Голубевої Н.Ю., вимагає відповідальності між діями та їх соціальними наслідками. Вважається, що принцип справедливості є визначальним для приватного права та впливає на метод його регулювання. Принцип справедливості у найбільшому ступені виражає загально соціальну сутність права, прагнення до пошуку компромісу між учасниками правових зв’язків, між особою та суспільством, громадянином та державою.² На думку Примака В.Д., справедливість, може бути визначена і як окрема властивість, один з численних виявів верховенства права, і як цілісна, інтегральна ознака правопорядку, що побудований на засадах верховенства права³.

З позиції природного права справедливість - це застосування моральних вимог як вимог правових до актів законодавства, поняття про належне, яке відповідає розумінню сутності прав людини. Дуже часто справедливість розуміють як концепцію пропорційності обраних засобів поставленій меті.

Усталеним в науковій літературі є також підхід, що добросовісність є внутрішнім критерієм, в той час як справедливість і розумність - зовнішнім або об’єктивним мірилом якості права. Ми поділяємо позицію науковців, що співвідношення принципу верховенства права, засад справедливості, розумності та добросовісності, а також людської гідності як найважливіших правових цінностей характеризується їх тісною взаємодією: справедливість слугує підґрунтям для практичного утвердження людської гідності, яка становить вершину ієрархії цивілізаційних цінностей демократичного суспільства; розумність і добросовісність є відносно самостійними засадами правового регулювання, які у взаємодії одне з

¹ Бабич І. Г. Принцип справедливості в римському праві і у сучасному зоб’язальному праві України: автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / І. Г. Бабич. - Одеса, 2006. - С. 10.

² Голубева Н. Ю. Поняття та система принципів цивільного процесуального права / Н. Ю. Голубева // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – С. 106 / [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://www.apdp.in.ua/v53/17.pdf>

³ Примак В.Д. Справедливість цивільно-правової відповідальності у співвідношенні з принципами розумності, добросовісності, верховенства права, юридичної рівності та пропорційності / В.Д. Примак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2014. - № 24. . – Т. 2. – С. 86.

одним та іншими основоположними принципами права створюють передумови для реалізації справедливості; інституціональні та інструментальні елементи принципу верховенства права становлять фундамент для втілення засад справедливості, розумності й добросовісності.¹

За цивільним законодавством України принцип справедливості, визначаючи межі здійснення суб'єктивних прав, вимагає, на думку Бабич І.Г., таких умов поведінки: 1) відповідність поведінки уповноваженої особи до умов договору (якщо він існував) або до актів цивільного законодавства; 2) врахування публічного інтересу і моральних засад суспільства; 3) відсутність зловживання правом.²

Принцип справедливості в сімейному праві, на думку В.М. Чернеги, - це морально-правова ідея на якій ґрунтується сімейно-правове регулювання відносин на підставі правильного, об'єктивного, неупередженого та збалансованого ставлення до всіх учасників.³

Принцип справедливості, як і інші засади сімейного законодавства, поступово стають у судовій практиці нормами прямої дії. Так, принцип справедливості вже неодноразово застосовувався при вирішенні справ Конституційним Судом України. Зокрема, у рішенні від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 Конституційний Суд України зазначив, що із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі⁴. У своєму Рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 Конституційний Суд України визначив, що справедливість - одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних

¹ Примак В.Д. Справедливість цивільно-правової відповідальності у співвідношенні з принципами розумності, добросовісності, верховенства права, юридичної рівності та пропорційності / В.Д. Примак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2014. - № 24. . – Т. 2. – С. 88.

² Бабич І. Г. Принцип справедливості в римському праві і у сучасному зобов'язальному праві України: автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / І. Г.Бабич, - Одеса, 2006. – С. 6.

³ Чернега В.М. Оціночні поняття в сімейному праві України / В.М. Чернега // Форум права. – 2015. - № 4 – С. 314.

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22.09.2005 № 5-рп/2005 / [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05/page>

відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. Справедливе застосування норм права - є передусім недискримінаційний підхід, неупередженість.¹ Конституційний Суд України також розглядає принцип справедливості в поєднанні з принципом розмірності², а в рішенні від 24 березня 2005 р. № 2-рп/2005 визначає розмірність як елемент принципу справедливості.³ Рішення Конституційного Суду України про тлумачення норм Сімейного кодексу України⁴, хоч і не містять прямого посилання на принцип справедливості, проте відповідають його змісту.

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 / [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04/print1470342840760363>

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 70 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 10, пункту 3 частини другої, частин п'ятої, шостої статті 11, статті 15, частини першої статті 17, статті 24, пункту 3 розділу VI «Заключні положення» Закону України «Про політичні партії в Україні» (справа про утворення політичних партій в Україні) від 12 червня 2007 року / [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-07>

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 1.17 статті 1, статті 8 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» (справа про податкову заставу) від 24 березня 2005 р. № 2-рп/2005 / [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-05/print1470342840760363>

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення частини другої статті 211 Сімейного кодексу України (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною) від 3 лютого 2009 року № 3-рп/2009 / [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-09>; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням приватного підприємства „ІКЮ“ щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 61 Сімейного кодексу України від 19 вересня 2012 року № 17-рп/2012 / [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-12>

Суди загальної юрисдикції під час розгляду сімейних спорів так само застосовують принцип справедливості, в тому числі при розгляді справ про право на утримання, стягнення та зміну розміру аліментів (рішення Кіровського районного суду міста Кіровограда від 19 липня 2016 р.¹, рішення Кременчуцького районного суду Полтавської області від 25 листопада 2016 р.², рішення Чортківського районного суду Тернопільської області від 1 лютого 2017 р.³ тощо), розірвання шлюбу (рішення Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 28 липня 2011 р.⁴, рішення Заводського районного суду м. Запоріжжя від 4 березня 2016 р.⁵ тощо) та інші.

Справедливість є конкретною та універсальною категорією, що може бути реалізована через невичерпну багатоманітність правозастосовчої діяльності та захищається в судовому порядку. Ми підтримуємо позицію науковців про те, що справедливості в цивільному та сімейному праві притаманний суб'єктивно-об'єктивний характер. З одного боку, справедливість відображає намір учасника правових відносин зіставляти свої інтереси з інтересами інших учасників, з іншого боку, вона являє собою певну об'єктивну умову людського існування.

Значну роль принцип справедливості відіграє у випадку, коли є прогалини в сімейному законодавстві, тобто коли застосовують уже не аналогію закону, а аналогію права, тобто відносини регулюють відповідно до загальних принципів права та законодавства.

Таким чином, справедливість у сімейному праві можна визначити як, встановлені правовими нормами, а також такі, що їм не суперечать, обсяг та межі здійснення і захисту прав та інтересів учасників сімейних відносин, адекватних їх ставленню до вимог норм права. Прин-

¹ Рішення Кіровського районного суду міста Кіровограда від 19 липня 2016 р. по справі № 404/8032/15-ц / [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59115635>

² Рішення Кременчуцького районного суду Полтавської області від 25 листопада 2016 р. по справі № 536/1750/16-ц / [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62972159>

³ Рішення Чортківського районного суду Тернопільської області від 1 лютого 2017 р. по справі 608/2084/16-ц / [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64557015>

⁴ Рішення Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 28 липня 2011 р. по справі № 0417/2-900/2011 / [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47650677>.

⁵ Рішення Заводського районного суду м. Запоріжжя від 4 березня 2016 р. по справі № 332/416/16-ц / [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56262911>

цип справедливості є засобом відновлення дисбалансу між нерівними учасниками сімейних відносин (наприклад, батьками та дітьми). Загалом зміст принципу справедливості полягає в тому, що як тексти нормативно-правових актів, що регулюють сімейні відносини, так і способи здійснення сімейних прав та виконання сімейних обов'язків учасниками сімейних відносин мають бути належними та відповідати загально визнаним нормам моралі. Крім того, принцип справедливості у сімейному праві полягає у достатності правового регулювання, в тому числі з метою створення ефективної системи захисту прав для кожного учасника сімейних відносин.